

Wiele czynników wpłynęło na kształt, a także późniejsze zmiany w systemie politycznym zapoczątkowanym przez cesarza Augusta. Przykładem tego typu zależności było zagadnienie sukcesji władzy cesarskiej, które można analizować na wielu płaszczyznach, chociażby w kontekście polityki dynastycznej danego cesarza lub też całej dynastii. Z uwagi na specyfikę pryncypatu badacze tego zagadnienia podkreślają przede wszystkim brak ustrojowego uregulowania kwestii przekazywania władzy przez poszczególnych cesarzy, co w konsekwencji stanowiło o zróżnicowaniu całego procesu¹. O złożoności zagadnienia świadczy przykład samego Augusta, który na przestrzeni swojego panowania kilkakrotnie zmuszony był korygować swoje plany odnośnie do politycznego spadkobiercy².

W przeglądowy sposób problematykę tę opisał John D. Grainger w opracowaniu *The Roman Imperial Succession*. Autor podjął się próby syntetycznego przedstawienia tematu, począwszy od pierwszego z princepsów, aż do roku 476. Charakterystyką pracy Graingera jest poszukiwanie analogii w długotrwałym procesie przemian zachodzących w Imperium Romanum, począwszy od epoki pryncypatu przez tetrarchię Dioklecjana, podział Cesarstwa przez Teodozjusza po upadek władzy rzymskiej w zachodniej części Imperium. Książka Graingera jest kontynuacją jego zainteresowań badawczych, których wcześniejszym efektem było opracowanie dotyczące wyboru sukcesora przez Nerwę³.

Praca składa się z dziewiętnastu rozdziałów podzielonych na pięć części („Augustus Defines the System”, „The Augustan Process”, „The Senate’s Revival”, „Hereditary and Absolutism” oraz „Breakdown”). Przyjęta przez Graingera koncepcja zakłada uwypuklenie charakterystyki okresów rywalizacji o władzę, a następnie ukazanie konsekwencji wspomnianych wydarzeń. Stąd też po rozdziale „The Crisis of 68–69” pojawia się część zatytułowana „The Consequences of Civil War: The Flavian Dynasty”; analogicznie po rozdziale „The Crisis of 193” znalazł się podrozdział pod tytułem „The Consequences of Septimius”. Autor konsekwentnie realizował ten schemat.

Zasadnicza część pracy poprzedzona została wykazem ilustracji, drzew genealogicznych oraz tabel. Z punktu widzenia czytelnika wartościowy dodatek stanowią przede wszystkim graficzne przedstawienia powiązań między członkami rodziny cesarskiej. Są to łącznie 22 zestawienia, które korespondują z narracją. We wstępie autor opisał metodologiczne założenia swojej pracy, a także wyjaśnił stosowaną terminologię, szczególnie w odniesieniu do pojęć takich, jak „uzurpator” czy „pretendent”, gdyż, jak stwierdził: „Yet many of the most notable emperors, including even Augustus, the four emperors of AD 68–69, Nerva, Septimius Severus, many of the third-century emperors, Constantine, perhaps Theodosius, and some of the fifth-century men were originally usurpers in that they rebelled against the ruling emperor and then forced themselves into power” (s. xii). Grainger powołał się w tym miejscu także na sformułowania wykorzystywane przez historyków w starożytności, jako uzasadnienie, że:

¹ SAWIŃSKI 2016, s. 9; KRÓLCZYK 2018, s. 182; KLUCZEK 2000, s. 9–10.

² BÖRM 2015, s. 240; HEKSTER 2015, s. 5; SAWIŃSKI 2016, s. 19–92.

³ GRAINGER 2017; ŚCIGAŁA 2019, s. 281–284.

„Latin, in fact, does not have a word for ‘usurper’, which suggests that it is a modern European notion, based on the practice of a legitimizing coronation, which is imposed on the ancient situation” (s. xiii). Potwierdzenie ustaleń terminologicznych Graingera odnaleźć można m.in. w zbiorze biografii cesarskich *Historia Augusta*, w której pretendentów do władzy autor określa mianami *tyrannus/tyranni*⁴. Źródło to było dla Graingera ważne także ze względu na układ treści oraz wyodrębnienie wśród biografii cesarskich także Cejoniusza Kommodusa, Awidiusza Kasjusza czy też rywali Septymiusza Sewera – Pescenniusza Nigera i Klodiusza Albina (s. 123). Poprzez wykorzystanie tego rodzaju informacji autor starał się przedstawić złożoność podejmowanej tematyki, a także w pewnym stopniu zakwestionować tradycyjne myślenie o „legalnych” władcach Wiecznego Miasta⁵. Recenzowana monografia, jak zauważył sam autor, w większym stopniu niż na poszczególnych wydarzeniach politycznych koncentruje się na procesie historycznym, który, w opinii Graingera, postrzegać należy jako jeden z czynników, prowadzących do upadku Imperium (s. xv).

Pierwsza część pracy, składająca się z jednego rozdziału, stanowi wprowadzenie do tematu. Grainger dokonał w niej podsumowania kariery politycznej Augusta, począwszy od procesu przejmowania przez niego pełnej kontroli nad państwem po zróżnicowane próby wyboru spadkobiercy. Nie bez przyczyny część ta została zatytułowana „Augustus Defines the System”. Według autora, zajmując się sukcesją władzy, szczególnie w okresie wczesnego Cesarstwa, należy mieć świadomość, że oprócz wspomnianego już braku ścisłych uregulowań prawnych następowała ewolucja ustroju pryncypatu, także za życia Augusta. Grainger podkreśla m.in.: „The imperial system was, therefore, not one that could easily be accommodated to the Republic out of which it grew” (s. 4).

W części drugiej, w której omówione zostały czasy od rządów Klaudiusza do śmierci Aleksandra Sewera, autor podał w wątpliwość zasadność analizowania sukcesji władzy z perspektywy powiązań dynastycznych. Grainger celowo unikał terminu „dynastia” jako nieadekwatnego w przypadku starożytnego Rzymu, zamiast tego używał zwrotów takich, jak np. „Imperial Family”. Według niego termin „dynastia julijsko-klaudyjska” jest pewnego rodzaju uogólnieniem z uwagi na mnogość powiązań rodzinnych – Juliusze, Klaudiusze, Domicjusze, Pompejusze oraz Antoniusze (s. 49) – wśród sukcesorów Augusta⁶. Ponadto w opinii autora:

The hereditary principle, which was deeply engrained in Roman society, had been reinstated by Vespasian and had therefore operated for well over a century when Domitian was murdered, though to describe the succession from Augustus to Nero as hereditary is stretching the meaning of the word. It was only by an intricate set of adoptions that the whole scheme could be described as a dynasty (s. 95).

Pogląd Graingera wydaje się nie do końca odzwierciedlać specyfikę antycznej rodziny (*familia/oikos*), również w odniesieniu do rodziny cesarskiej⁷. Autor sporo uwagi poświęcił w tej

⁴ Tego rodzaju sformułowania znalazły się przede wszystkim w rozdziale „Tyranni triginta” (HA *Tyr. Trig.* 1,1–23,8).

⁵ WEINSTEIN 1961, s. 100–102.

⁶ Głos w dyskusji na temat zasadności używania terminu *dynastia* w opracowaniach dotyczących Cesarstwa Rzymskiego vide KRÓLCZYK 2018, s. 182.

⁷ GAJEWSKI 2013, s. 85–108; SALLER 1984, s. 336–355.

części analizie malejącej roli senatu w sukcesji władzy cesarskiej, a także większego zaangażowania cesarzy w kwestie wojskowe, które od przełomu I i II w. stanowiło ważny czynnik legitymizujący władzę. Wspomnianą aktywność cesarzy Grainger powiązał chociażby z wojnami prowadzonymi przez Trajana oraz Marka Aureliusza, lecz także z podróżami Hadriana, których kontekst administracyjno-wojskowy nie był dotychczas przedstawiany pierwszoplanowo⁸.

W kolejnej części autor podzielił władców z okresu tzw. kryzysu III w. na „successful emperors” oraz „unsuccessful emperors”. Zabieg ten jest skutkiem jego podejścia metodologicznego: „Classifying unsuccessful rebels as usurpers is therefore pointless [...]” (s. 101). W podobnym kontekście nakreślił sytuację Imperium Galijskiego (s. 178–179), opowiadając się za legalnością władzy Postumusa i jego następców⁹.

W czwartej i piątej części Grainger, poza opisem wydarzeń politycznych z IV i V w., kilkakrotnie wspominał o przypadkach adopcji w rodzinie cesarskiej. Według niego zabieg taki miał charakter wyjątkowy i stosowano go wyłącznie w przypadku, gdy zawiodły inne możliwości (s. 208). W narracji autora można dopatrzeć się pewnej niespójności, polegającej na uznawaniu złożonych powiązań rodzinnych Antoninów w ramach dynastii (s. 219) mimo zdyskredytowania dynastycznych aspiracji władców z II w. (s. 230).

Swoją pracę autor oparł na analizie źródeł narracyjnych, nie wykorzystując bogatego materiału numizmatycznego i epigraficznego. W tym przypadku, mając na uwadze propagandową rolę numizmatów, zastanawiające wydaje się niemal całkowite pominięcie materiału numizmatycznego. Wydaje się, że to właśnie numizmatyka w przypadku badań nad polityką dynastyczną umożliwia całościowe opracowanie tematu. Jak to określiła Agata Kluczek: „Rozmaitość takich konfiguracji sukcesyjno-rodzinnych stanowi o atrakcyjności poznawczej numizmatów”¹⁰. Podobnie w przypadku źródeł epigraficznych, wśród których autor nie uwzględnił chociażby tekstu omawiającego podstawy prawne władzy princepsów, czyli *Lex de imperio Vespasiani*¹¹.

Recenzowana książka niesatysfakcjonująco omawia również wpływ kobiet z rodziny cesarskiej na przejęcie, utrzymanie czy też legitymizację władzy niektórych cesarzy. Podkreślić należy, że czynnik ten wielokrotnie okazywał się kluczowy w całym procesie zmiany panującego¹². Pewną wątpliwość budzi jednoznaczne tytułowanie Marka Agryppy mianem współwładcy („joint princeps”, s. 13), mimo opinii części historyków, którzy łącznie traktują prywatną i polityczną schedę po pierwszym z princepsów¹³. Poziom merytoryczny recenzowanej książki obniża bez wątpienia błędny zapis w języku łacińskim dotyczący władzy trybuńskiej – „tribunicia potestatis” (s. 5 n.), który w mianowniku liczby pojedynczej brzmieć powinien „tribunicia potestas”. Pozostawiając na uboczu wątpliwości odnośnie do budowy niektórych tabel, nie można przejść obojętnie wobec dwóch przypadków z kończącego pracę wykazu cesarzy („List of Emperors”, s. 302–306). Po pierwsze autor zaliczył do ich grona Juliusza Cezara, co wydaje się zbędne ze względu na marginalną rolę

⁸ GREY 2016, s. 1–20; SYME 1988, s. 159–170.

⁹ KLUCZEK 2009, s. 261.

¹⁰ KLUCZEK 2020, s. 188.

¹¹ CIL VI 930 = 31207. Szczegółowo na ten temat zob. KŁODZIŃSKI, SAWIŃSKI 2020.

¹² HUG 2022, s. 60–84; HURLET 2014, s. 186–191.

¹³ SAWIŃSKI 2016, s. 27–40.

adoptyjnego ojca Augusta w recenzowanym opracowaniu. Poza tym błędnie podał datę jego śmierci jako 16 marca 44 r. p.n.e zamiast 15 marca. Wątpliwości w zestawieniu budzi również rubryka „Position before Accession”, którą autor uzupełnił dość lakonicznymi informacjami. Budowa tabeli (brak podziału na dynastie) po raz kolejny koresponduje z propagowanym przez autora podejściem do badań nad polityką dynastyczną. Bibliografia zebrana przez Graingera w mojej opinii nie wyczerpuje stanu badań nad omawianym zagadnieniem, zwłaszcza w kontekście szerokich ram chronologicznych pracy. Ponadto aparat naukowy w zdecydowanej większości zawiera odwołania wyłącznie do źródeł, nie uwzględniając znajdujących się w wykazie bibliograficznym opracowań.

Lektura *The Roman Imperial Succession* pozwala czytelnikowi na zapoznanie się z oryginalnym podejściem do tematu Johna D. Graingera. W podsumowaniu autor zdefiniował mechanizmy sukcesji władzy w Cesarstwie Rzymskim następująco: „irregular and abrupt” (s. 294). Brytyjski historyk niejednokrotnie polemizuje z utartymi w historiografii poglądami, a jego spostrzeżenia w niektórych kwestiach stanowią wartościowy głos w dyskusji nad różnymi aspektami nie tylko sukcesji władzy, lecz także szeroko rozumianej polityki dynastycznej, legitymizacji władzy czy też specyfiki relacji w obrębie rodziny cesarskiej.

Wojciech Wierzbicki
Uniwersytet Gdański
ORCID: 0000-0002-8485-0402

WYKAZ LITERATURY PRZEDMIOTU

- BÖRM 2015 = Henning Börm, *Born to be Emperor: The Principle of succession and the Roman monarchy*, w: *Contested Monarchy*, red. Johannes Wienand, Oxford University Press, 2015, s. 239–264
- GAJEWSKI 2013 = Wojciech Gajewski, *Ekklesia a oikos w epoce Nowego Testamentu. Kościół w świetle antycznego domostwa na podstawie 1 i 2 Kor oraz przypowieści Mt 7, 24–27, Mt 24, 45–51; Łk 15, 11–32*, Gdańsk 2013
- GRAINGER 2017 = John Grainger, *Nerwa i problem sukcesji w Rzymie w latach 96–99*, tłum. Wojciech Brillowski, Oświęcim 2017
- GREY 2016 = Cam Grey, *Hadrian the traveler: Motifs and Expressions of Roman Imperial Power in the Vita Hadriani*, „História (São Paulo)”, XXXV, 2016, s. 1–20
- HEKSTER 2015 = Olivier Hekster, *Emperors and Ancestors: Roman Rulers and the Constraints of Tradition*, Oxford University Press, 2015
- HUG 2022 = Angela Hug, *The Imperial Family*, w: *The Roman Emperor and His Court c. 30 BC–c. AD 300*, red. Benjamin Kelly, Angela Hug, Cambridge University Press, 2022, s. 60–84
- HURLET 2014 = Frédéric Hurlet, *The Roman Emperor and The Imperial Family*, w: *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, red. Christer Bruun, Johnatan Edmondson, Oxford University Press, 2014, s. 178–201
- KLUCZEK 2000 = Agata Kluczek, *Polityka dynastyczna w Cesarstwie Rzymskim w latach 235–284*, Katowice 2000

- KLUCZEK 2009 = Agata Kluczek, *Vndiqve victores: wizja rzymskiego wladztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku – studium porównawcze*, Katowice 2009
- KLUCZEK 2020 = Agata Kluczek, *Cesarze rzymscy i ich antenaci – numizmatyczna saga Oliviera Hekstera „Emperors and ancestors. Roman rulers and the constraints of tradition”*, Oxford 2015, ss. 395, „Klio”, LIV, 2020, 3, s. 183–197
- KRÓLCZYK 2018 = Krzysztof Królczyk, *Polityka dynastyczna cesarza Septymiusza Sewera (193–211 r.)*, „Klio”, XLVII, 2018, 4, s. 181–201
- SALLER 1984 = Richard Saller, „*Familia, Domus*”, and the Roman Conception of the Family, „Phoenix”, XXXVIII, 1984, 4, s. 336–355
- SAWIŃSKI 2016 = Paweł Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e. – 68 n.e.)*, Poznań 2016
- SYME 1988 = Ronald Syme, *Journeys of Hadrian*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, LXXIII, 1988, s. 159–170
- ŚCIGAŁA 2019 = Judyta Ścigała, *Rządy pod znakiem walki o sukcesję [rec. John D. Grainger, Nerwa i problem sukcesji w Rzymie w latach 96–99, tłum. W. Brillowski, Oświęcim 2017]*, „Wiek Stare i Nowe”, XIV, 2019, 19, s. 281–284
- WEINSTEIN 1961 = Minna Weinstein, *The Problem of the Succession in the Roman Empire*, „The Historian”, XXIV, 1961, 1, s. 84–102

